

УДК: 316.6

DOI:

Сіверс Зінаїда Феодосіївна

кандидат юридичних наук, доцент,

провідний науковий співробітник

лабораторії психології політико-правових відносин,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-2950-0741

nok55@ukr.net

ПРЕДИКТОРИ УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

У статті представлено результати емпіричного дослідження зі встановлення предикторів успішної (ефективної) професійної діяльності фахівців ДСНС. Дослідження проводилося в кілька етапів. На першому етапі його учасниками стали 25 звичайних громадян віком від 18 до 65 років і 15 фахівців, що мали досвід роботи в надзвичайних ситуаціях і представляли вікову групу 22–45 років. Було проведено дві фокус-групи: перша – зі звичайними громадянами (90 хв), друга – із фахівцями (120 хв). У результаті сформовано перелік професійних компетентностей фахівця екстремального профілю діяльності. Цей перелік містив також компетенції (оскільки частина респондентів через низький рівень обізнаності не розрізняла компетентності і компетенції) і складався із 27 пунктів. На другому етапі проводилося напівструктуроване інтерв'ю з кожним експертом (20 хв). Група експертів складалася з 12 осіб (поліцейські, військові, рятувальники, психологи). Добір експертів проводився з урахуванням таких критеріїв: стаж не менше ніж 5 років, участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (повеней, пожеж, воєнних дій, аварій). Зрештою з переліку компетентностей було вилучено помилково включені компетенції, а деякі – об'єднано в компетентності. У подальшому експертам пропонувалося визначити ті компетентності, які є найважливішими для прогнозування успішної професійної діяльності. Кожну професійну компетентність потрібно було оцінити за п'ятибальною шкалою. На основі отриманих даних підраховувалася частота представленості певної компетентності. Це дало змогу визначити предиктори успішної професійної діяльності фахівців ДСНС, зокрема такі компетентності, як толерантність до невизначеності і ризикова компетентність. У статті також наведено результати огляду теоретичних та емпіричних досліджень, присвячених вивченню феноменів «толерантність до невизначеності» і «готовність до ризику», а також представлено психологічний інструментарій для вивчення цих феноменів. Головний висновок нашого аналізу полягає в тому, що спроби, зроблені для кращого розуміння феноменів толерантності до невизначеності і готовності до ризику, не видаються наразі настільки ефективними, щоб досягнути єдиного концептуального визначення або задовільної емпіричної міри, яка б охоплювала весь спектр допустимості невизначеності та змісту ризиків. Це значно ускладнює практичне опанування компетентностей, необхідних для успішної (ефективної) професійної діяльності фахівців ДСНС. А опитувальні методики, які є основним психологічним інструментарієм, є надто суб'єктивними.

Ключові слова: професійна успішність; предиктори успішності; толерантність до невизначеності; ризикова компетентність.

PREDICTORS OF SUCCESSFUL PROFESSIONAL ACTIVITY OF UKRAINIAN CIVIL SERVICE SPECIALISTS IN EMERGENCY SITUATIONS

Zinaida F. Sivers

Ph.D. in Jurisprudence, Docent, Leading Research Associate of the Laboratory of Psychology of Political-Legal Relationships, Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-2950-0741
nok55@ukr.net

The article presents the results of an empirical study to establish predictors of successful (effective) professional activity of emergencies specialists. The study was conducted in several stages. At the first stage, its participants were 25 ordinary citizens aged 18 to 65 and 15 professionals with experience in emergencies and representing the age group 22-45. Two focus groups were conducted: the first – with ordinary citizens (90 minutes), the second – with specialists (120 minutes). As a result, a list of professional competencies of a specialist in the extreme field of activity was formed. This list also contained competencies (as some respondents did not distinguish between competencies and competencies due to low level of awareness) and consisted of 27 items. A semi-structured interview was conducted with each expert (20 minutes). The group of experts consisted of 12 people (police, military, rescuers, psychologists). The selection of experts was carried out taking into account the following criteria: experience of at least five years, participation in the elimination of the consequences of emergencies (floods, fires, hostilities, accidents). In the end, erroneously included competencies were removed from the list, and some were combined into competencies. Subsequently, the experts were asked to identify the essential competencies for predicting successful professional activity.

Each professional competence had to be assessed on a five-point scale. The frequency of representation of a certain competence was calculated based on the obtained data. This made it possible to determine the predictors of successful professional activity of emergencies specialists, in particular, such competencies as tolerance for uncertainty and risk competence. The article also presents the results of a review of theoretical and empirical research on the phenomena of «tolerance for uncertainty» and «risk-taking». It offers psychological tools for studying these phenomena. The main conclusion of our analysis is that attempts to understand better the phenomena of tolerance for uncertainty and risk-taking are not currently effective enough to achieve a single conceptual definition or an adequate empirical measure covering the full range of tolerances and uncertainties. This significantly complicates the practical acquisition of competencies necessary for the successful (effective) professional activity of emergencies specialists. And questionnaires, which are the main psychological tools, are too subjective.

Keywords: professional success; predictors of success; tolerance for uncertainty; risk competence.

Постановка проблеми. Суспільство в цілому і роботодавці зокрема зацікавлені в точній діагностиці особливостей і можливостей індивіда та отриманні достовірних прогнозів результативності його майбутньої професійної діяльності й поведінки. Такий прогноз є особливо важливим для професій екстремального профілю діяльності, до яких можна віднести професійну діяльність фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС). За такої умови предиктори успішності можуть бути надійним інструментом прогнозування і водночас ефективним засобом підвищення успішності діяльності. Виділення основних предикторів успішності сприятиме, на наш погляд, підвищенню якості професійного добору фахівців ДСНС, розширенню можливостей аналізу структури діяльності, забезпеченню умов психологічної експертизи та розробленню на цій основі

програм, що впливатимуть на підвищення рівня професійної компетентності як запоруки успішної професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Робота в екстремальних умовах пред'являє підвищені вимоги до особистості фахівців ДСНС. Ефективність їхньої професійної діяльності безпосередньо пов'язана із здатністю адаптуватися до психотравмуючих впливів, стійкістю психічної діяльності, спроможністю регулювати свої емоційні стани, швидко приймати оптимальні рішення. Емпірично підтверджено, що ефективність і надійність діяльності фахівців цього профілю визначається комплексом їхніх психофізіологічних і соціально-психологічних характеристик (серед яких визначальна роль належить індивідуально-типологічним властивостям нервової системи, особливостям психічного стану, сенсомоторних реакцій, пізнавальної та особистісної сфери), поведінковими копінг-стратегіями, а також показниками соціального благополуччя (Бовин, Кокурин, & Красов, 2010; Родыгина, Дерягина, & Соловьев, 2005; Рыбников, 2000; Рыбников, & Ашанина, 2012). Загальновідомо, що поведінка суб'єкта в екстремальних ситуаціях діяльності залежить від його професійної компетентності, мотивації, особистісних якостей, а також особистої психологічної компетентності щодо подолання труднощів. Однак проблема основних предикторів професійної успішності досі залишається недостатньо розробленою. З-поміж низки праць, у яких розглядаються предиктори професійної діяльності фахівців, що працюють в умовах надзвичайних ситуацій, хотіли б звернути увагу на роботу російських психологів, присвячену вивченню предикторів адаптації та дезадаптації (Рыбников, Дубинская, & Бульгина, 2017). Оскільки визначення психологічних предикторів дало б змогу виявити коло чинників, що впливають на формування того чи іншого психологічного феномену та оцінити внесок цих чинників у прогнозовані ефекти, такі дослідження є актуальними.

Мета статті – на основі узагальнення теоретичних та емпіричних досліджень встановити предиктори успішної професійної діяльності фахівців ДСНС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для кращого розуміння наших подальших міркувань пропонуємо зупинитися на короткому огляді понять «успішність» і «предиктор». Дослідження успішності не є принципово новими для психологічної науки. Протягом тривалого часу проблеми професійної успішності перебували в центрі уваги вчених, особливо зарубіжних, які розглядали поняття «успішність» переважно в контексті досліджень феномену особистості. Майже столітня історія досліджень особистості свідчить про те, що особистісні якості (схильності) впливають на всі сторони життя людини. Спираючись на знання про особистісні якості людини, ми певною мірою можемо спрогнозувати, як буде вона поводитися в різних ситуаціях або в певних сферах своєї життєдіяльності. Численні дослідження науковців свідчать, що особистісні риси значною мірою впливають на те, як люди оцінюють своє життя, і на їхнє психологічне благополуччя (Costa, & McCrae, 1980; Huppert, Baylis, & Kaverne, 2005; Eid, & Larsen, 2008; Pavot, & Diener, 2011). У низці досліджень аналізується роль особистісних рис в академічних досягненнях (Blicke, 1996); у виборі професії (Gottfredson, Jones, & Holland, 1993); у стресостійкості і виборі стратегії виживання (Connor-Smith, & Flaschbart, 2007); ймовірності вигорання (Swider, & Zimmerman, 2010) тощо. Отже, можна стверджувати, що риси особистості значною мірою визначають розвиток і подальший життєвий шлях людини. Зокрема, як показують дослідження, вони є предикторами кар'єрного успіху. Marek Blatn з колегами (2015) на основі емпіричного дослідження спробували скласти прогноз адаптивного психологічного функціонування (самопочуття) та адаптивного соціального функціонування (стабільність кар'єри) у дорослому віці на основі поведінки, що спостерігалася в дитинстві, і рис особистості, виміряних у підлітковому віці. У поведінці людини в дитинстві дослідники виділили три темпераментні виміри – позитивну афективність, негативну афективність і розгальмованість. У підлітковому віці вимірювалися екстраверсія і невротизм. Як індикатори вчені використовували різні аспекти самопочуття. За індикатори адаптивного психологічного функціонування в дорослому віці було взято задоволеність життям,

самооцінку та самоефективність. Стабільність кар'єри розглядалася як показник адаптивного соціального функціонування (Blatn, Millov, Jelnek, & Oseck, 2015). Завдяки низці інших досліджень виявлено зв'язок між особистістю і суб'єктивними та об'єктивними успіхами в кар'єрі: задоволеністю роботою – з одного боку, і статусом зайнятості чи заробітною платою – з другого (Judge, Higgins, Thoresen, & Barrick, 1999; Ng, & Feldman, 2014).

Протягом тривалого часу здатність людини до успіхів пояснювали розвитком інтелекту. На думку американських учених, досягнення успіху пов'язане не з тим, скільки докладається зусиль, а з відмінностями у здібностях, знаннях, уміннях і навичках. Так, Yoav Ganzach (2011) виявив, що якщо інтелект і соціально-економічне становище безпосередньо протиставляються одне одному, то інтелект є точнішим предиктором майбутнього успіху в кар'єрі. Набагато менше досліджень здібностей, що не належать до розряду когнітивних. Наприклад, фізичні можливості не часто стають об'єктом уваги під час дослідження успіху. У нечисленній літературі про фізичні здібності наводиться інформація про те, що вони, як і когнітивні здібності, ієрархічно організовані (ідеться, наприклад, про сильно корельовані компоненти, такі як спритність, сила і швидкість). На сьогоднішній день не так багато відомо про важливість фізичних даних навіть у професіях екстремального профілю, де фізичні можливості мають велике значення.

Причиною успішності називають також інші психічні характеристики: рівень мотивації, рівень домагань, характер цілей діяльності тощо. Незважаючи на вивченість факторів, здатних впливати на якість діяльності людини (мотиви, здібності, характерологічні особливості особистості, особливості системи саморегуляції та інші структури), у психології досі немає однозначного розуміння передумов успішності професійної діяльності суб'єкта. Утім, результати досліджень вітчизняних і зарубіжних психологів є підставою, аби зробити висновок, що професійна успішність чи неуспішність залежать від низки факторів, серед яких – *професійна компетентність*. У перекладі з латини «competentia» означає коло питань, щодо яких людина добре обізнана, має знання і досвід. Отже, компетентна в певній галузі людина має відповідні знання та здібності, що дають їй змогу добре орієнтуватися в цій сфері та ефективно в ній діяти. На основі аналізу вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних джерел з проблем компетентності можемо зауважити строкатість трактувань цього поняття. Така строкатість зумовлена передусім відмінністю теоретичних і методологічних підходів. Найбільш обґрунтованим, на наш погляд, є підхід, який визначає компетентність як особистісну властивість або якість (сукупність якостей) людини, що свідчать про володіння відповідною компетентністю (сукупністю знань і способів дій, необхідних для здійснення певного виду діяльності або спілкування), а також певним досвідом. Для нас найважливішим є те, що, за визначенням Б. Ельконіна, компетентність являє собою сукупність якостей особистості, які визначають міру її включеності в діяльність. Не менш важливим, на думку дослідника, є і те, що компетентність можна розглядати як особливу діяльнісно-інструментальну якість особистості, результат глибокого та осмисленого оволодіння теоретичними і практичними аспектами тієї чи іншої діяльності, що уможлиблює її адекватне практичне здійснення, вирішення будь-якого життєвого завдання за допомогою індивідуально структурованої системи здібностей, знань та вмінь.

Ще одним важливим поняттям у контексті нашого дослідження є поняття «предиктор успішності». Термін «предиктор» (predict – прогнозувати, передбачати) має два різних значення, або «широке» і «вузьке» розуміння. У «широкому» сенсі поняття «предиктор» – це вихідна характеристика індивіда і його оточення, через яку можна передбачити іншу (шукану) характеристику індивіда. У «вузькому» сенсі з'являються додаткові обмеження, які можуть бути пов'язані з кількісним вираженням та оцінкою статистичної достовірності прогнозу. Якщо використовувати регресійний аналіз як метод побудови прогнозу, предикторами є такі незалежні змінні, зміни яких приводять до змін інших залежних змінних – відгуків. За характером прогнозованих ефектів виділяють чотири основні види предикторів: міжрівневі (у структурі індивідуальності), онтогенетичні, професійні та клінічні. Ознаки або незалежні змінні, що використовуються для побудови предикторів,

можуть бути отримані із двох основних джерел. Перше – це безпосередньо особистісні характеристики людини. Вони можуть охоплювати широкий спектр її психологічних та фізіологічних якостей – від соматотипу до стилю спілкування. Друге – фактори середовища існування людини: фізична (просторово-предметна) і соціальна (родина та ширші кола соціальної взаємодії) сфери.

Ми вивчали професійні предиктори успішності фахівців ДСНС. Основним завданням нашого емпіричного дослідження було виявлення професійних компетентностей, які є основними предикторами їхньої успішної діяльності. Дослідження проводилось у кілька етапів. На *першому* етапі було сформовано перелік професійних компетентностей фахівців екстремального профілю діяльності. Емпіричним дослідженням було охоплено 25 звичайних громадян віком від 18 до 65 років і 15 фахівців віком від 22 до 45 років, що мають досвід роботи в надзвичайних ситуаціях. Було проведено дві фокус-групи: перша – зі звичайними громадянами (90 хв), друга – з фахівцями (120 хв). На цьому етапі було сформовано перелік професійних компетентностей, який містив також компетенції (оскільки частина респондентів через низький рівень обізнаності не розрізняла компетентності і компетенції), усього – 27 пунктів. На *другому* етапі проводилося напівструктуроване інтерв'ю з кожним експертом (20 хв). Група експертів складалася з 12 осіб (поліцейські, військові, рятувальники, психологи). Добір експертів проводився з урахуванням таких критеріїв: стаж не менше ніж 5 років, участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (повеней, пожеж, воєнних дій, аварій). У результаті з переліку вилучено деякі компетенції, а інші об'єднано в більш широкі компетентності. У подальшому експертам пропонувалося визначити компетентності, які є найважливішими для прогнозування успішної професійної діяльності. Кожну професійну компетентність вони мали оцінити за п'ятибальною шкалою. На основі отриманих даних підраховувалася частота згадувань певної компетентності в групі експертів. Це дало змогу визначити предиктори успішної професійної діяльності фахівців ДСНС, зокрема такі компетентності, як *толерантність до невизначеності* і *ризикова компетентність*.

Толерантність до невизначеності. Очевидно, щоб спланувати, у який спосіб можна вплинути на формування тієї чи тієї компетентності, потрібно мати її точне, науково обґрунтоване та послідовне визначення. Якщо узагальнити погляди психологів на толерантність до невизначеності, то її трактують як інтегральну особистісну характеристику, що означає прагнення до змін, новизни та оригінальності, готовність іти непротореними шляхами і віддавати перевагу більш складним завданням, прагнути самостійності і не боятися вийти за рамки прийнятих обмежень. Навпаки, інтолерантність до невизначеності відображає прагнення до ясності, упорядкованості в усьому і неприйнятності невизначеності, визнання пріоритетності правил і принципів, дихотомічний поділ правильних і неправильних способів, думок та цінностей. Науковці також виділяють міжособову інтолерантність до невизначеності – як прагнення до ясності та контролю в міжособових стосунках, відчуття дискомфорту в разі невизначеності відносин з іншими людьми. *Толерантну особистість* описують як людину, яка сприймає новизну і невизначеність ситуацій і здатна продуктивно діяти в них, а *інтолерантну* – як таку, що не сприймає новизну і різноманітність світу, яка відчуває стрес через можливість множинної інтерпретації стимулів. На перший погляд таке розуміння є цілком прийнятним. Однак на основі детального аналізу наукових джерел можна зробити висновок, що головною проблемою, яка виникає при розгляді толерантності до невизначеності, є те, що концептуальні визначення невизначеності й толерантності суттєво різняться і часто поверхово та непослідовно визначені. А логічно вибудованого, єдиного розуміння або ж теоретичної моделі толерантності до невизначеності наразі взагалі немає. У відомих нам вітчизняних джерелах нам не вдалося, на жаль, відшукати хоч якихось серйозних спроб створити таку цілісну модель. Натомість зарубіжні дослідники вже тривалий час намагаються знайти розв'язки цієї наукової проблеми, хоч палітра таких досліджень є доволі строкатою. Деякі дослідники (Furnham, & Ribchester, 1995, Ladouceur et al., 1998), зосереджуючись безпосередньо на когнітивній сфері, визначають толерантність як

спосіб людини сприймати (й опрацьовувати) це явище. Наприклад, S. Budner (1962) визначає толерантність через оцінку невизначеності як бажаної порівняно з небезпечною, D. L. McLain (1993) – як привабливість невизначеності. Інші дослідники (Comer et al., 2009, Gerrity et al., 1990, Ladouceur et al., 1998) розглядають толерантність ширше – охоплюючи емоційні та поведінкові процеси, хоч і роблять це без урахування їхніх додаткових характеристик. Ще однією проблемою є питання, як розглядати толерантність до невизначеності – як особистісну рису чи як стан. Імовірно, це все ж таки стабільна особистісна риса, яка спонукає до певних психологічних реакцій. До такої думки схиляються Koerner, & Dugas (2008).

Дослідники виявили, що толерантність до невизначеності, як особистісна риса, пов'язана з такими якостями, як авторитаризм, догматизм і відкритість досвіду (Shaffer, & Hendrick, 1974; Kirton, 1981; Rigby, & Rump, 1982). Такий підхід не стосується проявів толерантності в конкретних ситуаціях. [Marij A. Hillen](#) з колегами вважають, що потрібна додаткова робота з використанням як предметних, так і загальносоматичних показників, аби з'ясувати, як взаємодіють відмінності в індивідуальних особистісних та ситуаційних факторах (Hillen, Gutheil, Strout, Smets, & Han, 2017).

Наявні теоретичні моделі толерантності до невизначеності і пов'язані з ними концепції, що походять з різних дисциплін, поміщають її в значно ширший контекст. Зокрема, кілька моделей ґрунтується на когнітивному аспекті невизначеності і на інформаційному аспекті толерантності до невизначеності. У вже згаданій нами статті М. А. Hillen зі співавторами наводять приклад двох таких теорій. Перша – непрофесійна епістемологічна теорія, автором якої є А. W. Kruglanski. Згідно з цією теорією, невизначеність пояснюється як індивідуальними відмінностями, так і ситуативними факторами і формує когнітивно-мотиваційну орієнтацію на відкритий або закритий соціальний світ. Sorrentino з колегами запропонували іншу теорію орієнтації на невизначеність, де увагу зосереджують на когнітивному вимірі невизначеності. Так, керування невизначеністю вони розглядають як фундаментальну поведінкову мотивацію. Тобто йдеться про стиль саморегуляції (люди, орієнтовані на невизначеність, шукають нову інформацію та взаємодіють з нею, тоді як орієнтовані на визначеність уникають її) (Han, Klein, & Aroga, 2011).

Головний висновок з проведеного нами аналізу полягає в тому, що спроби, зроблені для кращого розуміння феноменів толерантності до невизначеності і готовності до ризику, не видаються наразі настільки ефективними, щоб досягнути єдиного концептуального визначення або задовільної емпіричної міри, яка б охоплювала весь спектр допустимості невизначеності та змісту ризиків. Певною мірою оптимізму додає інтегративна, багатовимірна модель толерантності до невизначеності, запропонована М. А. Hillen з колегами. Автори доводять, що ця модель охоплює як компоненти невизначеності, так і допуски. Перевага цієї моделі в тому, що вона послідовно розрізняє невизначеність і двозначність, а також враховує широту відповіді – як позитивні (адаптивні), так і негативні (неадаптивні) фактори; визнає потенційну роль контекстних факторів. Модель є гнучкою з позиції концептуальної широти толерантності до невизначеності, що дає змогу дослідникам визначати межі явища відповідно до своїх конкретних інтересів і використовувати її у своїх теоретичних та емпіричних дослідженнях.

Ризикова компетентність. Ми аналізуємо ризикову компетентність фахівців, що діють у надзвичайних ситуаціях. А критичним явищем в умовах надзвичайної ситуації є невизначеність. Дослідники виділяють три різні джерела невизначеності. Перше джерело невизначеності – імовірність (зазвичай називається ризиком) – впливає з випадковості чи невизначеності майбутнього. Друге – неоднозначність, яка виникає через обмеження в надійності, достовірності або адекватності інформації про ймовірність (ризик). Третє – це складність, що виникає через особливості доступної інформації, які ускладнюють розуміння, наприклад, множинність можливих причини або результатів (ризик). Очевидно, що у фахівців ДСНС компетентність толерантності до невизначеності тісно пов'язана з ризиковою

компетентністю, а остання (як показали наші емпіричні дослідження) також є предиктором їхньої професійної успішності. Для ефективної взаємодії у професійному середовищі з різного роду ризиками фахівці повинні володіти особливим видом професійної культури, яку називають *ризикологічною культурою*. Її основою є ризикова компетентність як сукупність знань про організаційний ризик, перелік навичок та вмінь взаємодії з ризиками та поведінка в ситуації ризику. *Ризикову компетентність можна визначити як систему професійних умінь щодо комплексного управління ризиками, яка впливає на цілісну діяльність з мінімізації ризиків.*

Маючи на меті подальший пошук інструментів діагностики та впливу на формування згаданої компетентності, ми спробували віднайти в наукових джерелах цілісне уявлення про поняття «готовність до ризику» і «ризик». Уперше поняття «готовність до ризику» з'являється в 1960-х роках у працях європейських дослідників, які вивчали передумови нещасних випадків. Ці дослідження показали, що готовність до ризику породжується конкретною ситуацією, проте базується на індивідуальних якостях особистості, таких як потреби, актуальність мотивів, домінантність, екстравертованість, ригідність, легковажність, несумлінність та ін. У наявних психологічних дослідженнях ризику можна виділити три основні напрями. *Перший* визначає ризик як ситуативну характеристику дій (діяльності) суб'єкта, що виражає невизначеність їхнього (її) результату для чинного суб'єкта та можливість несприятливих наслідків у разі неуспіху (підхід у рамках концепції надситуативної активності і теорії мотивації досягнення). *Другий* напрям – ризик розглядають під кутом зору теорії рішень як ситуацію вибору між альтернативними або можливими варіантами дій. Ця позиція пов'язана з виміром імовірності помилки або неуспіху вибору в ситуації з кількома альтернативами. І, нарешті, *третій* – де аналізується взаємозв'язок індивідуальної і групової поведінки в ситуаціях ризику, тобто соціально-психологічний аспект ризику. Для згаданих підходів спільним є те, що вони вважають ситуацію ризику ситуацією оцінки, тобто характеристика дії як ризикованої передусім оцінна, а не атрибутивна.

У цій статті ми не ставили за мету детально проаналізувати авторські підходи до вивчення феномену «ризик», а тому наводимо лише висновки, зроблені на основі опрацьованих наукових джерел: 1) наразі психологія ризику не розглядається як самостійний напрям психологічного знання; є ціла низка різних підходів до вивчення цього феномену, однак і досі немає єдиної концепції ризику; 2) наявні теоретичні підходи свідчать, що в різних авторів механізм ситуації ризику виглядає по-різному – від реактивної поведінки до рівня свідомого і ціннісного ставлення до ризику; 3) ризик у психології досліджують переважно в межах теорії мотивації досягнення, теорії прийняття рішень, концепції управління ризиками в різних ситуаціях; 4) поряд із поняттям «ризик» у науковій літературі обговорюють такі явища, як «безпека», «невизначеність», «життєстійкість», що часто інтерпретують як синоніми; 5) основна увага приділяється факторам ризику, групам ризику, видам ризику, схильності до ризику та іншим особистісним якостям, що зумовлюють поведінку особистості в ситуаціях ризику.

Останнім часом з'являються дослідження ризику у зв'язку з аналізом проблем психології екстремальної діяльності. Так, у колективній монографії «Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України» (2019) Я. В. Мацегора, один з її авторів, уточнює зміст поняття «психологічна готовність до ризику» і пропонує структуру такої готовності. Представлені в цій ґрунтовній монографії результати досліджень, зокрема соціально-психологічних особливостей, які впливають на психологічну готовність до ризику військовослужбовців, мають значну теоретичну і практичну цінність. Однак навіть вони не дають цілісного уявлення про досліджуваний феномен і не задовольняють повною мірою інтереси практики.

Ще одним об'єктом нашого аналізу був наявний психологічний інструментарій. Зазвичай для вивчення ризику (схильності до ризику) застосовують такі методики, як «Діагностика ступеня готовності до ризику», опитувальник Шуберта в адаптації Є. Ільїна;

«Методика діагностики мотивації на успіх та остраху невдачі» О. Реана; для діагностики індивідуального стилю прийняття рішень – Мельбурнський опитувальник прийняття рішень (МОПР), створений на основі теорії конфлікту Дженіса і Манна; опитувальник «Дослідження схильності до ризику» О. Шмельова; тест «Схильність до ризику» К. Левітіна; методику визначення схильності до ризику Когана Валлаха та ін. Зарубіжні дослідники, вивчаючи схильність до ризику, також послуговуються опитувальниками. Найбільш відома на цей час шкала прийняття ризику – DOSPERT (Weber, Blais, & Betz, 2002). Усі ці методики об'єднують те, що вони є опитувальними і їм властиві однакові вади. Ці вади пов'язані з рефлексивним характером вибору відповіді в анкеті, який далекий від реактивних, емоційних та імпульсивних процесів прийняття рішень, притаманних реальним ризикованим ситуаціям. Один із способів подолання суб'єктивності при оцінці ризиків, на думку іспанської дослідниці Carla de Juan Ripoll та її колег, полягає у використанні можливостей віртуальної реальності для створення імерсивного середовища, що відтворює реалістичні, але штучно змодельовані небезпечні ситуації. Дослідники вважають, що віртуальна реальність є найбільш вдалим середовищем для оцінювання ставлення до ризику та його сприйняття, а тому вона може стати важливим інструментом у дослідженнях схильності до ризику. Автори переконані, що можливість вивчати та вимірювати реальні, неупереджені реакції людей, які стикаються з ризикованими чи небезпечними ситуаціями, сприятиме вдосконаленню програм навчання (De Juan Ripoll et al., 2018).

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на результати аналізу теоретичних та емпіричних досліджень феноменів «толерантність до невизначеності» і «готовність до ризику» спроби, зроблені для кращого розуміння цих феноменів, не видаються наразі настільки ефективними, щоб досягнути єдиного концептуального визначення або задовільної емпіричної міри, яка б охоплювала весь спектр допустимості невизначеності та змісту ризиків. Це значною мірою ускладнює практичне опанування компетентностей, необхідних для успішної (ефективної) професійної діяльності фахівців ДСНС. А опитувальні методики, які є основним психологічним інструментарієм, є надто суб'єктивними.

За результатами емпіричного дослідження виділено два основних предиктори успішної (ефективної) діяльності фахівців ДСНС – компетентність толерантності до невизначеності і ризикову компетентність.

Подальші дослідження варто зосередити на вивченні змістових і процесуальних структурних елементів виокремлених компетентностей. Результати таких досліджень, зокрема, можуть лягти в основу переорієнтації підготовки фахівців екстремального профілю діяльності, яка значною мірою спрямована на мінімізацію нового і невідомого, з чим професіонал може зіткнутися в умовах реальних надзвичайних ситуацій, тобто на формування компетентностей ефективно взаємодіяти з новим і невідомим.

Список використаних джерел

Бовин, Б. Г., Кокурин, А. В., & Красов, Д. А. (2010). Прогнозирование профессиональной успешности сотрудников отделов специального назначения Федеральной службы исполнения наказаний России. *Вопросы психологии экстремальных ситуаций*, 2, 18–47.

Колесніченко, О. С., Мацегора, Я. В., Воробйова, І. В., Приходько, І. І., Тімченко, О. В., Горелишев, С. А., ... Пенькова, Н. Є. (2019). *Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України*. Харків: НАНГУ.

Родыгина, Ю. К., Дерягина, Л. Е., & Соловьев А. Г. (2005). Психофизиологические маркеры профессиональной успешности сотрудников подразделений органов внутренних дел. *Экология человека*, 10, 33–38.

Рыбников, В. Ю. (2000). *Психологическое прогнозирование надежности деятельности специалистов экстремального профиля* (дис. д-ра психол. наук). Московский государственный социальный университет, Центр медицины, реабилитации и туризма МЧС России. Санкт-Петербург.

- Рыбников, В. Ю., & Ашанина, Е. Н. (2012). *Психология копинг-поведения специалистов опасных профессий*. Санкт-Петербург: Политехника-сервис.
- Рыбников В., Дубинская А., & Булыгина В. (2017). Индивидуально-психологические предикторы адаптации и дезадаптации специалистов экстремального профиля деятельности. Взято из <https://cyberleninka.ru/article/n/individualno>
- Blatn, M., Millov, K., Jelnek, M., & Oseck, T. (2015). *Personality Predictors of Successful Development: Toddler Temperament and Adolescent Personality Traits Predict Well-Being and Career Stability in Middle Adulthood*. Retrieved from <https://journals.plos.org/plosone/article/file?id=10.1371/journal.pone.0126032&type=printable>.
- Blicke, G. (1996). Personality traits, learning strategies, and performance. *European Journal of Personality*, 10, 337–352.
- Budner, S. (1962). Intolerance of ambiguity as a personality variable. *Journal of Personality*, 30, 29–50.
- Connor-Smith, J. K., & Fläschbart, C (2007). Relations between personality and coping: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 1080–1107.
- Costa, P. T. Jr., & McCrae, R. R. (1980). Influence of extraversion and neuroticism on subjective well-being: Happy and unhappy people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 668–678.
- De-Juan-Ripoll, C., Soler-Domínguez, J. L., Guixeres, J., Contero, M., Gutiérrez, N. B., & Alcaciz, M. (2017). *Virtual Reality as a New Approach for Risk Taking Assessment*. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.03.024>.
- Eid, M., & Larsen, R. J. (Eds.) (2008). *The science of subjective well-being*. New York, London: The Guilford Press.
- Ganzach, Y. (2011). A dynamic analysis of the effects of intelligence and socioeconomic background on job-market success. *Intelligence*, 39 (2-3), 120–129.
- Gottfredson, G. D., Jones, E. M., & Holland, J. L. (1993). Personality and vocational interests: The relation of Holland's six interest dimension to five robust dimensions of personality. *Journal of Counseling Psychology*, 40, 518–524.
- Han, P. K. J., Klein, W. M. P. P., & Arora, N. K. (2011). Varieties of uncertainty in health care: a conceptual taxonomy. *Medical Decision Making*, 31, 828–838.
- Hillen, M. A., Gutheil, C. M., Strout, T. D., Smets, E. M. A., & Han, P. K. J. (May 2017). Tolerance of uncertainty: Conceptual analysis, integrative model, and implications for healthcare. *Social Science and Medicine*, 180, 62–75.
- Huppert, F. A., Baylis, N., & Kaverne, B. (Eds.) (2005). *The science of well-being*. Oxford: Oxford University Press.
- Judge, T., Higgins, C., Thoresen, C., & Barrick, M. (1999). The big five personality traits, general mental ability, and career success across the life span. *Personnel Psychology*, 52, 621–652.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. Jr. (1991). Adding Liebe and Arbeit: The full five-factor model and well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 227–232.
- McLain, D. L. (1993). The MSTAT-I: a new measure of an individual's tolerance for ambiguity. *Educational and Psychological Measurement*, 53, 183–189.
- Ng, T. W. H., & Feldman, D. C. (2014). Community embeddedness and work outcomes: The mediating role of organizational embeddedness. *Human Relations*, 67, 71–103.
- Pavot, W., & Diener, E. (2011). Personality and happiness: Predicting the experience of subjective wellbeing. In T. Chamorro-Premuzic, S. von Stumm, A. Furnham (Eds.), *The Wiley-Blackwell handbook of individual differences* (pp. 699–717). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Swider, B. W., & Zimmerman, R. D. (2010). Born to burnout: A meta-analytic path model of personality, job burnout, and work outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 76, 487–506.
- Weber, E. U., Blais, A.-R., & Betz, E. (2002). A Domainspecific risk-attitude scale: Measuring risk perceptions and risk behaviors. *Journal of Behavioral Decision Making*, 15, 263–290.

References

- Blatn, M., Millov, K., Jelnek, M., & Oseck, T. (2015). *Personality Predictors of Successful Development: Toddler Temperament and Adolescent Personality Traits Predict Well-Being and Career Stability in Middle Adulthood*. Retrieved from <https://journals.plos.org/plosone/article/file?id=10.1371/journal.pone.0126032&type=printable>. (in English)
- Blicke, G. (1996). Personality traits, learning strategies, and performance. *European Journal of Personality*, 10, 337–352. (in English)
- Bovin, B. G., Kokurin, A. V., & Krasov, D. A. (2010). Prognozirovaniye professionalnoy uspehnosti sotrudnikov otdelov spetsialnogo naznacheniya Federalnoy sluzhby ispolneniya nakazaniy Rossii [Forecasting the professional success of the employees of the special-purpose departments of the Federal Penitentiary Service of Russia]. *Voprosy psikhologii ekstremalnykh situatsiy*, 2, 18–47. (in Russian)
- Budner, S. (1962). Intolerance of ambiguity as a personality variable. *Journal of Personality*, 30, 29–50. (in English)
- Connor-Smith, J. K., & Flaszbart, C. (2007). Relations between personality and coping: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 1080–1107. (in English)
- Costa, P. T. Jr., & McCrae, R. R. (1980). Influence of extraversion and neuroticism on subjective well-being: Happy and unhappy people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 668–678. (in English)
- De-Juan-Ripoll, C., Soler-Domínguez, J. L., Guixeres, J., Contero, M., Gutiérrez, N. B., & Alcaciz, M. (2017). *Virtual Reality as a New Approach for Risk Taking Assessment*. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.03.024>. (in English)
- Eid, M., & Larsen, R. J. (Eds.) (2008). *The science of subjective well-being*. New York, London: The Guilford Press. (in English)
- Ganzach, Y. (2011). A dynamic analysis of the effects of intelligence and socioeconomic background on job-market success. *Intelligence*, 39 (2-3), 120–129. (in English)
- Gottfredson, G. D., Jones, E. M., & Holland, J. L. (1993). Personality and vocational interests: The relation of Holland's six interest dimension to five robust dimensions of personality. *Journal of Counseling Psychology*, 40, 518–524. (in English)
- Han, P. K. J., Klein, W. M. P. P., & Arora, N. K. (2011). Varieties of uncertainty in health care: a conceptual taxonomy. *Medical Decision Making*, 31, 828–838. (in English)
- Hillen, M. A., Gutheil, C. M., Strout, T. D., Smets, E. M. A., & Han, P. K. J. (May 2017). Tolerance of uncertainty: Conceptual analysis, integrative model, and implications for healthcare. *Social Science and Medicine*, 180, 62–75. (in English)
- Huppert, F. A., Baylis, N., & Kaverne, B. (Eds.) (2005). *The science of well-being*. Oxford: Oxford University Press. (in English)
- Judge, T., Higgins, C., Thoresen, C., & Barrick, M. (1999). The big five personality traits, general mental ability, and career success across the life span. *Personnel Psychology*, 52, 621–652. (in English)
- Kolesnichenko, O. S., Matsehora, Ya. V., Vorobiova, I. V., Prykhodko, I. I., Timchenko O. V., Horelyshev, S. A. ... Penkova, N. Ye. (2019). *Psikhologichna hotovnist do ryzyku viiskovosluzhbovtsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy* [Psychological readiness for risk of servicemen of the National Guard of Ukraine]. Kharkiv: NANHU. (in Ukrainian).
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. Jr. (1991). Adding Liebe and Arbeit: The full five-factor model and well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 227–232. (in English)
- McLain, D. L. (1993). The MSTAT-I: a new measure of an individual's tolerance for ambiguity. *Educational and Psychological Measurement*, 53, 183–189. (in English)
- Ng, T. W. H., & Feldman, D. C. (2014). Community embeddedness and work outcomes: The mediating role of organizational embeddedness. *Human Relations*, 67, 71–103. (in English)
- Pavot, W., & Diener, E. (2011). Personality and happiness: Predicting the experience of subjective wellbeing. In T. Chamorro-Premuzic, S. von Stumm, A. Furnham (Eds.), *The Wiley-Blackwell handbook of individual differences* (pp. 699–717). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. (in English)
- Rodygina, Yu. K., Deryagina, L. Ye., & Solovyev, A. G. (2005). Psikhofiziologicheskiye markery professionalnoy uspehnosti sotrudnikov podrazdeleniy organov vnutrennikh del [Psychophysiological

markers of professional success of employees of departments of internal affairs bodies]. *Ekologiya cheloveka*, 10, 33–38. (in Russian)

Rybnikov, V. Yu. (2000). *Psikhologicheskoye prognozirovaniye nadezhnosti deyatel'nosti spetsialistov ekstremalnogo profilya*: dis. dokt. psikhol. nauk [Psychological forecasting of the reliability of the activities of extreme specialists: PhD thesis in Psychology]. St. Petersburg. (in Russian)

Rybnikov, V. Yu., & Ashanina, Ye. N. (2012). *Psikhologiya koping-povedeniya spetsialistov opasnykh professiy* [Psychology of coping behavior of specialists in dangerous professions]. St. Petersburg: Politekhniko-servis. (in Russian)

Rybnikov, V., Dubinskaya, A., & Bulygina, V. *Individualno-psikhologicheskiye prediktory adaptatsii i dezadaptatsii spetsialistov ekstremalnogo profilya deyatel'nosti* [Individual psychological predictors of adaptation and maladjustment of specialists with an extreme profile of activity]. <https://cyberleninka.ru/article/n/individualno>. (in Russian)

Swider, B. W., & Zimmerman, R. D. (2010). Born to burnout: A meta-analytic path model of personality, job burnout, and work outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 76, 487–506. (in English)

Weber, E. U., Blais, A.-R., & Betz, E. (2002). A Domainspecific risk-attitude scale: Measuring risk perceptions and risk behaviors. *Journal of Behavioral Decision Making*, 15, 263–290. (in English)